

مركز جهانی علوم اسلامی
جمهوری اسلامی ایران - قم - ۱۳۵۸

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

احباط و تکفیر از دیدگاه شیخ مفید، علامه حلی و علامه طباطبایی

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فقه و معارف اسلامی

گرایش: کلام اسلامی

نگارش: احمد اخلاقی

استاد راهنما: حجة الاسلام و المسلمین احمد حیدر پور

استاد مشاور: حجة الاسلام و المسلمین علیرضا کرمانی

دی ۱۳۸۶

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی
شماره ثبت: ۴۴۳
تاریخ ثبت:

□ مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه ، به عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع ، بلاشکال است و نشر آن

در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

تقديم:

به محضر قطب عالم امكان ولى الله
الاعظم حضرت حجه بن الحسن العسكرى
صاحب الامر و الزمان (عج) روحى و ارواح
العالمين لتراب مقدمه الفداء و مرزبانان مكتب
سرخ علوى و سرىبان امام زمان (عج) شيخ
مفيد، علامه حلى و علامه طباطبائى (رحمهم
الله عليهم) و روح پدرم!

تقدیر و تشکر

پس از حمد بی پایان و تعظیم به پیشگاه خالق و مربی هستی و سپاس فراوان به درگاه ایزدی و سلام و تحیات و افر به حضرت ختمی مرتبت (ص) و دودمان پاکش، به حکم قاعده «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بر خود لازم می دانم که از زحمات فراوان استاد بزرگوار راهنما: حضرت حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای حیدرپور و استاد محترم مشاور: حضرت حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای کرمانی که بنده را با راهنمایی های راه گشا، مشفقانه و عالمانه شان در مراحل مختلف تدوین این رساله یاری دادند، صمیمانه قدردانی و سپاس گزار می نمایم که اگر راهنمایی ها و نظرات جامع و ارزشمند حضرات نمی بود، نوشتن این رساله ناممکن می نمود.

همچنین از دست اندرکاران و مسئولان گروه فلسفه و کلام و امور پایان نامه مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی که در مدت تدوین این رساله، زحمات کارهای اداری آن را متقبل شدند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

چکیده

تحقیق حاضر به موضوع «احباط و تکفیر» از دیدگاه دانشمندان بزرگ و صاحب نام شیعی همچون شیخ مفید، علامه حلی و علامه طباطبایی پرداخته است و سپس سیر بحث را در چهار بخش تنظیم نموده است.

در بخش آغازین این پژوهش کلیات مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و واژگان کلیدی همانند احباط، تکفیر، موازنه و ... در لغت و اصطلاح تعریف گردیده و در پایان بخش معرفی اجمالی از این دانشمندان صورت پذیرفته است.

در بخش دوم عوامل احباط و تکفیر در قرآن و روایات بررسی شده است. قرآن شاخصه های مانند ارتداد، کفر، شرک و ... را از عوامل احباط و امور همچون ایمان، توبه، صدقه پنهانی، هجرت و ... را از عوامل تکفیر دانسته است در روایات نیز عناوین مانند: پذیرفتن ولایت علی (ع)، کبر، ریا، حسد و ... از عوامل احباط و عناوین دیگری از قبیل اسلام، شفاعت، ولایت، عبادت، و ... از عوامل تکفیر قلمداد شده است.

بخش سوم رساله به دیدگاه طرف داران و مثبتین احباط و تکفیر اختصاص داده شده است و دلایل عقلی، نقلی، اصول و مبانی همچون وجوب عمل به وعده و وعید، دائمی بودن ثواب و عقاب و امتناع جمع شدن ثواب و عقاب و ... که ثبوت این مسأله بر آنها استوار است مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است.

در بخش چهارم این رساله احباط و تکفیر از دیدگاه فرهیختگان مورد نظر من حیث مخالفین مسأله بحث و بررسی شده است و دلایل عقلی همچون مستلزم ظلم بودن احباط و تکفیر، تضاد نداشتن استحقاق ثواب و عقاب و جدا نبودن شیوه خداوند در پاداش و کیفر از شیوه عقلا و ... و دلایل نقلی مثل این آیه «فمن يعمل مثقال ذره خیراً یره»^۱ و آیه «ان الحسنات یذهبن السیئات»^۲ که سوی دانشمندان یاد شده بر رد مسأله احباط و تکفیر اقامه شده مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است و در خاتمه فص ۳، جمع بندی از کل رساله انجام شده است.

۱. زلزال، آیه ۷ - ۸.

۲. هود، آیه ۱۱۴.

فهرست مطالب:

اهدای	-----	۱
تقدیر و تشکر	-----	۲
چکیده	-----	۳
فهرست مطالب	-----	۴

بخش اول: مفاهیم و کلیات

فصل اول: مقدمات

۱- بیان مسأله:	-----	۳
۲- سؤالهای تحقیق:	-----	۳
الف. سؤال اصلی	-----	۳
ب. سؤالات فرعی	-----	۳
۳- فرضیه تحقیق	-----	۴
۴- ضرورت تحقیق	-----	۴
۵- اهداف تحقیق	-----	۴
۷- روش گرد آوری اطلاعات	-----	۵
۷- واژگان کلیدی:	-----	۵
ریشه اصلی احباط	-----	۶
مفهوم لغوی حبط:	-----	۶
مفهوم لغوی احباط	-----	۷
مفهوم اصطلاحی احباط	-----	۹
ریشه اصلی تکفیر	-----	۱۱
مفهوم لغوی کفر	-----	۱۱
مفهوم لغوی تکفیر	-----	۱۲

- ۱۳----- مفهوم اصطلاحی تکفیر
- ۱۴----- اصل و ریشه موازنه
- ۱۴----- مفهوم لغوی وزن
- ۱۵----- مفهوم لغوی موازنه
- ۱۶----- مفهوم اصطلاحی موازنه
- ۱۶----- مفهوم لغوی گناه
- ۱۷----- مفهوم اصطلاحی گناه
- ۱۷----- معیار شناخت گناهان کبیره از صغیره

فصل دوم: فرازی از زندگی شیخ مفید(ره)

- ۱۹----- ولادت شیخ مفید
- ۲۰----- شیخ مفید از نظر دانشمندان شیعه
- ۲۱----- شیخ مفید از نظر دانشمندان عامه
- ۲۳----- تألیفات شیخ مفید(ره)

فصل سوم: فرازی از زندگی علامه حلی(ره)

- ۲۶----- ولادت علامه حلی(ره)
- ۲۷----- علامه حلی از دیدگاه دانشمندان شیعه:
- ۲۷----- علامه حلی از دیدگاه اهل سنت
- ۲۸----- شاگردان علامه حلی
- ۲۹----- آثار علامه
- ۲۹----- و امار آثار کلامی علامه

فصل چهارم: فرازی از زندگی علامه طباطبایی(ره)

- ۳۴----- شخصیت علمی و فلسفی علامه از دیدگاه دانشمندان:
- ۳۶----- اساتید علامه:
- ۳۶----- آثار علامه:

بخش دوم: عوامل اجباط و تکفیر
فصل اول: عوامل اجباط در قرآن کریم

- ۱- ارتداد پس از ایمان: ----- ۴۱
- مفهوم لغوی ارتداد ----- ۴۱
- ۲- کفر و انواع آن ----- ۴۴
- الف. کفر ورزیدن به خالق یکتا ----- ۴۴
- ب. کافر شدن به آیات الهی و... ----- ۴۶
- ج. بازداري از راه خداوند و مخالفت ورزیدن با پیامبر. ----- ۴۷
- د. کفر ورزیدن به آیات پروردگار و روز رستاخیز. ----- ۴۸
- هـ. کفر ورزیدن نسبت به ایمان: ----- ۴۸
- ۳- شرک ----- ۵۰
- الف. شرک مقارن با عمل نیک ----- ۵۰
- ب. شرک بعد از ایمان: ----- ۵۱
- ۴- تکذیب معاد و نشانه های الهی ----- ۵۲
- ۵- نفاق ----- ۵۴
- ۶- دنیا طلبی ----- ۵۶
- ۷- بی حرمتی نسبت به پیامبر (ص)، اطاعت نکردند امر آن حضرت و منت بعد از صدقه ----- ۵۷

فصل دوم: عوامل اجباط در روایات

- ۱- نپذیرفتن ولایت علی (علیه السلام): ----- ۶۳
- ۲- راضی نبودن به قضای الهی: ----- ۶۴
- ۳- کبر: ----- ۶۵
- ۴- ریا: ----- ۶۶
- ۵- حسد: ----- ۶۶
- ۶- خود بزرگ بینی و عجب: ----- ۶۷

فصل سوم: عوامل تکفیر در قرآن کریم

۱. ایمان به پروردگار یکتا ----- ۷۰

- ۷۳----- ۲- توبه و ندامت از گناه
- ۷۴----- ۳- صدقه پنهانی
- ۷۴----- ۴- تقوا:
- ۷۵----- ۵- هجرت، جهاد و شهادت
- ۷۷----- ۶- گذشت از حق قصاص:
- ۷۹----- ۷- قرض در راه خداوند و چند عامل دیگر.
- ۸۰----- ۸- حج
- ۸۰----- ۹- اجتناب از گناهان بزرگ
- ۸۱----- ۱۰- رفتن به استقبال خطر در راه خدا

فصل چهارم: عوامل تکفیر در روایات

- ۸۴----- ۱- اسلام:
- ۸۶----- ۲- شفاعت، ولایت و حبّ اهل بیت (علیهم السلام):
- ۸۸----- ۳- روزه:
- ۸۸----- ۴- عبادت و دعا:

بخش سوم: احباط و تکفیر از دیدگاه مثبتین

فصل اول: احباط و تکفیر در اصطلاح متکلمان

- ۹۲----- نقطه مورد اتفاق در مسأله احباط و تکفیر
- ۹۳----- تعیین محل نزاع
- ۹۳----- دیدگاه اول:
- ۹۴----- دیدگاه دوم
- ۹۵----- موافقین احباط دو گروه اند
- ۱۰۲----- تفاوت احباط در اصطلاح مفسرین و متکلمین

فصل دوم: ادله ی موافقان احباط و تکفیر

- ۱۰۷----- الف. دلیل عقلی:
- ۱۰۷----- ۱- پیوسته بودن ثواب و عقاب:
- ۱۰۸----- ۲- سقوط ثواب و عقاب:

۳- استحقاق نقیضین: ----- ۱۰۸

ب- دلیل نقلی ----- ۱۰۹

فصل سوم: تحلیل و بررسی دیدگاه معتزله و مبانی آن

مبانی معتزله ----- ۱۱۳

نقد برمبانی و نظریه معتزله ----- ۱۱۵

بخش چهارم: احباط و تکفیر از دیدگاه منکرین

(شیخ مفید، علامه حلی و علامه طباطبائی [ره])

فصل اول: ثواب و عقاب

نکات پیرامون ثواب و عقاب: ----- ۱۲۰

نکته اول: ----- ۱۲۰

۱- تعریف لغوی و اصطلاحی مدح: ----- ۱۲۰

۲- تعریف ثواب: ----- ۱۲۱

۳- تعریف ذم: ----- ۱۲۱

۴- تعریف عقاب: ----- ۱۲۲

نکته دوم: ----- ۱۲۲

شرط اول برای استحقاق ثواب عقاب ----- ۱۲۵

شرط دوم برای استحقاق ثواب ----- ۱۲۶

نکته سوم: ----- ۱۲۸

آیات ثواب ----- ۱۳۰

آیات عقاب: ----- ۱۳۱

نکته چهارم: ----- ۱۳۱

نکته پنجم: ----- ۱۳۳

آراء و مبانی موجود در ثواب و عقاب: ----- ۱۳۴

۱- ثواب و عقاب برمبنای آنان که منکر حسن و قبح عقلی است. ----- ۱۳۴

۲- قرار دادی بودن ثواب و عقاب: ----- ۱۳۵

۳- تفضلی بودن ثواب و استحقاقی بودن عقاب از نظر عقل ----- ۱۳۵

۴- ثواب و عقاب با توجه به تجسمی بودن اعمال ----- ۱۳۷

فصل دوم: احباط و تکفیر از دیدگاه شیخ مفید(ره)

- دلیلی بطلان احباط و تکفیر ----- ۱۴۶
- الف: دلیل عقلی: ----- ۱۴۶
- ۱- دلیل عقلی وجدانی: ----- ۱۴۶
- ۲- عدم تضاد استحقاق ثواب و استحقاق عقاب ----- ۱۴۷
- ب: دلایل نقلی: ----- ۱۴۸

فصل سوم: احباط و تکفیر از دیدگاه علامه حلی(ره)

- الف: عقلی ----- ۱۵۷
- ۱- مستلزم ظلم بودن احباط و تکفیر ----- ۱۵۷
- ۲- نبودن تنافی بین طاعت و معصیت و ثواب و عقاب ----- ۱۵۷
- ۳- عدم تنافی بین ثواب و عقاب ----- ۱۵۸
۴. این دلیل رد بر قول ابوهاشم(موازنه) است. ----- ۱۵۹
- ب: دلیل نقلی ----- ۱۶۰

فصل چهارم: احباط و تکفیر از دیدگاه علامه طباطبایی(ره)

- الف: دلیل عقلی ----- ۱۶۵
- ب: دلیل نقلی ----- ۱۶۷
- نتیجه گیری کلی ----- ۱۷۲
- فهرست منابع: ----- ۱۷۸

بخش اول

مفاهيم و کلیات

فصل اول

مقدمات

۱- بیان مسأله :

از آنجا که مسأله احباط و تکفیر از مباحث کلامی است متکلمین اسلامی این مسأله را در بحث معاد مورد بررسی و کنکاش قرار داده است این مسأله از مسائلی است که اکثر معتزله بر اثبات آن پای فشرده و مقابل امامیه و اشاعره قرار گرفته اند با توجه به آیات و روایات متعددی که در اصل مسأله وجود دارد می‌شود این مسأله را از منظر آیات و روایات نیز مورد بررسی قرار داد.

نوشته حاضر بر آن است که جنبه کلامی مسأله را از دیدگاه موافقین (معتزله) و بعضی دانشمندان بزرگ امامیه چون شیخ مفید، علامه حلی و علامه طباطبایی به عنوان منکرین مسأله‌ی احباط و تکفیر مورد بررسی و تحلیل قرار دهد تا دیدگاه متکلمان امامیه در این مسأله از یک سو احیاناً اختلاف نظر این سه دانشمند بزرگ در این مسأله آشکار گردید.

۲- سوالات تحقیق:

الف. سؤال اصلی

نظریات دانشمندان مذکور درباره مسأله احباط و تکفیر چیست؟

آیا نظر آنان در این مسأله یکسان است یا اینکه احیاناً اختلافات جزئی در دیدگاه آنان وجود

دارد؟

ب. سوالات فرعی

۱- احباط و تکفیر در قرآن به چه معناست؟ و چه ارتباطی با معنای کلامی آن دارد؟

۲- احباط و تکفیر در روایات به چه معناست؟

۳- عوامل احباط و تکفیر از نظر قرآن کریم و روایات چیست؟

۴- آیا پذیرفتن احباط و تکفیر موجب نسبت دادن ظلم به خداوند نمی‌گردد؟

۵ - دلایل عقلی مثبتان و نافیین احباط و تکفیر بر چه مبنایی استوار است؟

۳- فرضیه تحقیق

فرضیه‌های این رساله شامل نظریات دانشمندان مذکور به علاوه‌ی نظریه موافقین (معتزله) در موضوع تحقیق می‌باشد که به شرح ذیل است:

۱ - ظاهر تعداد از آیات و روایات بر مسأله احباط و تکفیر دلالت دارند.

۲ - علماء و متکلمین در مسأله احباط و تکفیر اختلاف دارند.

۳ - اکثر علماء معتزله احباط و تکفیر را پذیرفته‌اند.

۴ - اکثر علماء امامیه و تمام علماء اشاعره مسأله احباط و تکفیر را منکر شده‌اند.

۴- ضرورت تحقیق

گرچه میان متکلمان اسلامی در مورد احباط و تکفیر اختلاف نظرهایی وجود دارد. بعضی به طور اجمال آن را قبول دارد لذا موضوع از این لحاظ ایجاب می‌کند که مورد بررسی قرار بگیرد تا دیدگاه اثبات کننده‌گان و موافقین و همچنین دیدگاه دانشمندان مذکور بعنوان مخالفین این موضوع روشن گردد.

و از جهت دیگر ممکن است بعضی از اهل ایمان با نداشتن شناخت دقیق از مسأله احباط و تکفیر با ارتکاب گناهی به این باور برسند که اعمال درست و صالح او باطل شده با حالت یأس و ناامیدی تحت تأثیر هواهای نفسانی و اغوای شیطانی قرار بگیرد و در نتیجه موجب هلاکت و بدبختی و سقوط او گردد و در مقابل ممکن است بعضی با برداشت و فهم غلط از مسأله تکفیر بر تصور اینکه ایمان قلبی و کردار شایسته گناهان را محو می‌کند جرئت بر معاصی و گستاخی بر او چیره شود بنابر این پرداختن به این موضوع از این لحاظ نیز اهمیت دارد.

۵- اهداف تحقیق

با اینکه مسأله احباط و تکفیر یک مسأله‌ی است که در قرآن و روایات مطرح گردیده است ظواهر آیات و روایات صراحت بر آن دارد در عین حال اکثر علماء شیعه و اشاعره منکر آن گردیده دلایل را بر رد آن آورده است و اکثر علماء معتزله به طور مطلق آن را پذیرفته دلایل عقلی و نقلی برای اثبات آن آورده است ما در این تحقیق علاوه بر معرفی آراه معتزله و این سه عالم بزرگ اسلامی

و شیعی در پی اهداف ذیل می‌باشیم:

- ۱- بررسی عوامل احباط و تکفیر در آیات و روایات.
- ۲- بررسی و مقایسه دیدگاه‌های این سه شخصیت فوق راجع به مسأله.
- ۳- بازشناسی مبانی معتزله در احباط و تکفیر.
- ۴- جمع‌آوری و تدوین نظریات دانشمندان مذکور در مسأله احباط و تکفیر.
- ۶- روش انجام تحقیق:

از آنجا که واضح و روشن است سبک و روش بکار رفته در هر تحقیق باید متناسب با موضوع و فرضیه‌های آن باشد، تا محقق قدرت و توانایی نظم بخشیدن، انسجام و هماهنگی بحث را به صورت مطلوب و دلخواه داشته باشد.

این تحقیق با عنایت به چگونگی بحث و سیر نگارش هم روش نقلی، توصیفی و هم روش عقلی، تحلیلی خواهد داشت.

۲- روش گردآوری اطلاعات

با توجه به اقتضاء موضوع تحقیق روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد از آثار و تألیفات موجود و قابل دست‌رسی این اندیشمندان مذکور که در رابطه با موضوع بحث نگارش یافته استفاده شده است.

۷- واژگان کلیدی:

احباط

تکفیر

موازنه

گناه

گناه کبیره

ریشه اصلی احباط

واژه (احباط) مصدر باب افعال است. لغویین مصدر ثلاثی آن را به سه صورت آورده‌اند:

حَبَط^۱

حَبوط^۲

حَبَط^۳

مفهوم لغوی حبط:

لغویین برای واژه حبط کاربردهایی را ذکر نموده‌اند که بخشی از آنها به قرار ذیل است:

حبط: فساد عمل را گوید: حبط عمله فسد.^۴

حبط: بطلان عمل را گوید: أن الاحباط هو ابطال عمل البر من الحسنات بالسيئات وقد حبط

هو.^۵

حبط: هدر و باطل شدن خون کشته را گوید: حبط دم القتيل: هدر و بطل.^۶

حبط: باطل شدن ثواب را گوید: بطل ثوابه، واحبطه الله.^۱

-
۱. الراغب الاصفهانی، مفردات، بیروت، دار القلم، ۱۴۱۶، چاپ اول، ص ۲۱۶.
 - والخليل الفراهیدی، العین، قم، مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۰۷، ج چهارم، ج ۳، ص ۱۷۴.
 - وابن سکیت الاهوازی، ترتیب اصلاح المنطق، مشهد مقدس، مؤسسه آستان رضوی، سال ۱۴۱۲ق، چاپ اول، ص ۱۲۰
 - والجوهری، الصحاح، بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷، ج چهارم، ج ۳، ص ۱۱۸.
 - وابن منظور، لسان العرب، قم، ادب حوزه، ۱۳۶۳، بی چاء، ج ۷، ص ۲۷۲.
 ۲. لسان العرب، ص ۲۷۲ والصحاح، ج ۳، ص ۱۱۸، والفیومی، المصباح المنیر، بی چاء، ۱۳۴۷ هـ، ج ۱، ص ۱۴۵.
 ۳. لسان العرب، همان، والصحاح، ج ۳، ص ۱۱۸.
 ۴. العین، ج ۳، ص ۱۷۴.
 ۵. ابو هلال العسکری، الفروق اللغویه، قم، جامعه المدرسین، ۱۴۱۲، چاپ اول.
 ۶. المصباح المنیر، ج ۱، ص ۱۴۵.

حبط هلاک شدن را گوید: الحبط بالتحریک الهلاک.^۲

حبط در شکم گرفتن از ناگواری گیاه را گوید: الحبط وجع یاخذ بعیر فی بطنه من کلا یتوبله، یقال: حبطت الابل تحبطه حبطا.^۳

حبط اماسیدن شکم گوسفند از خوردن گیاه حندقوق را گوید: حبطت الشاء تحبط حبطا، وهو ان ینتفع بطنها عن اکل الذرق.^۴

حبط آثار جراحی یا تازیانه در بدن پس از خوب شدن جراحی را گوید: الحبط، محرکه، آثار الجرح او السیاط بالبدن بعد البراء.^۵

همان طور که ملاحظه شد عرب واژه حبط را در موارد فوق استعمال نموده است در حقیقت همه این معانی به یک چیز بر می‌گردد و آن باطل شدن، نابود شدن، فاسد شدن و هدر رفتن است. ولی واژه حبط در همه موارد فوق در مفهوم اصلی خود استعمال نشده تنها در شش مورد اول، از هشت مورد در مفهوم اصلی و در سه مورد بعدی در مصداق مفهوم اصلی خود استفاده شده است بنابراین، این واژه در سه مورد بعدی به طور مجازی استعمال شده است.

تا این جا مصدر ثلاثی احباط بررسی و معانی آن روشن شد حال به مفهوم لغوی احباط می‌پردازیم.

مفهوم لغوی احباط

برای واژه (احباط) نیز لغویین کاربردهایی را ذکر کرده‌اند که در ذیل می‌آوریم:

۱. الصحاح، ج ۳، ص ۱۱۸.

۲. ابن الاثیر، النهایه فی غریب الحدیث، قم، مؤسسه اسماعیلیان، ۱۳۶۴ ش، ج چهارم، ج ۲، ص ۳۱۹.

۳. العین، ج ۳، ص ۱۷۴.

۴. الصحاح، ج ۳، ص ۱۱۸.

۵. الفیروز آبادی، القاموس المحیط، بی جا، بی جا، بی تا، ج ۲، ص ۳۵۳.

احباط: رفتن آب چاه و باز نیامدن آن را گوید: (یعنی خشک شدن)

الاحباط ان یذهب ماء الرکیه فلا یعود.^۱

احباط: ابطال عمل نیکو از حسنات به وسیله زشتی‌ها را گوید:

ان الاحباط هو ابطال عمل البر من الحسنات بالسیئات.^۲

احباط: فاسد کردن عمل را گوید:

وحبط عمله: فسد، واحبطه صاحبه.^۳

گرچه معنای واژه احباط همان معنای واژه حبط است مگر اینکه در احباط براساس مقتضای قاعده اشتقاق یک خصوصیت جدید افزوده شده است و آن توجه به فاعل و عامل حبط است فلسفه اینکه واژه احباط یک خصوصیت جدید را افاده می‌کند ناشی از نیازهای اهل زبان است. اهل زبان گاهی فقط نیاز به واژه دارند که اصل معنای مورد نظر را افاده کنند و گاهی دیگر نیاز به واژه دارند که افزون بر معنای اصلی خصوصیت جدید مانند نشان دادن فاعل و... را نیز برسانند. بنابراین تنها فرق میان واژه حبط و احباط در لازم بودن و متعدی بودن آن دو است.

بعد از فارغ شدن از معنای لغوی احباط و تکفیر آنچه که لازم و ضروری به نظر می‌رسد بررسی معنای اصطلاحی احباط و تکفیر است چون روشن شدن نظرات دانشمندان و متکلمین اسلامی در مورد واژه (احباط و تکفیر) منوط و وابسته به تعریف اصطلاحی این واژه است؛ به این معنا اگر ما بخواهیم بدانیم که منظور و مقصود دانشمندان و علمای کلام از واژه (احباط و تکفیر) چیست؟ ابتدا باید تعاریف و استعمالات متکلمان اسلامی را از واژه (احباط و تکفیر) مورد بررسی و دقت قرار بدهیم و روشن نماییم که آیا آنچه که مد نظر آنها است از استعمال این واژه همه در آن

۱. الصحاح، ج ۳، ص ۱۱۸.

۲. الفروق اللغویه.

۳. العین، ج ۳، ص ۱۷۴.